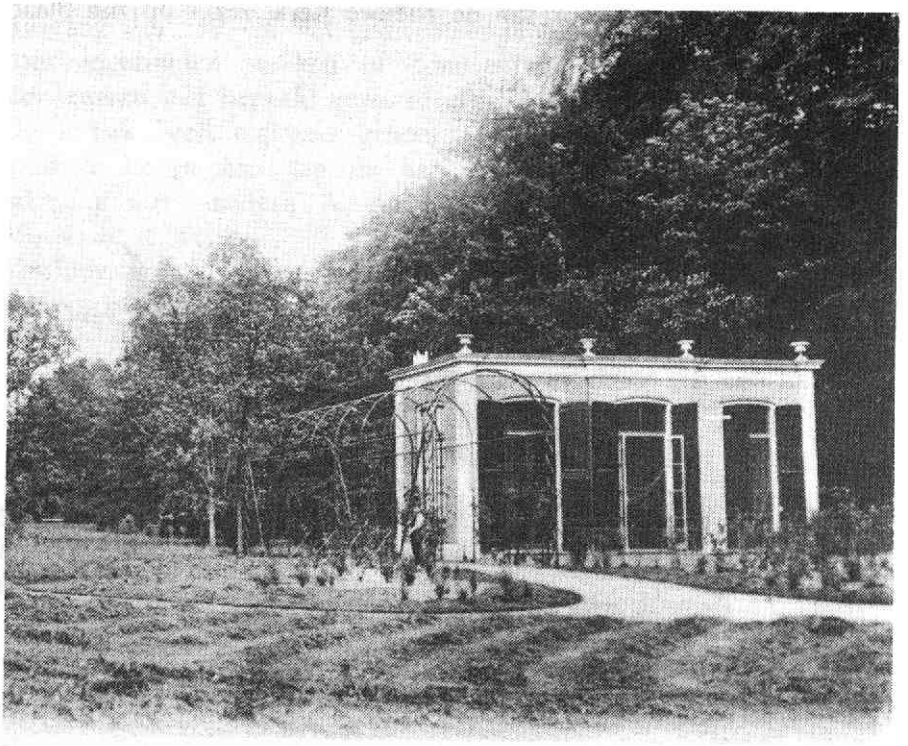

De oranjerie in het Walkartpark circa 1910 (collectie Gemeentearchief Zeist)

De mogelijkheid bestond ook de oranjerieplanten tijdens de winter te bewaren bij particuliere hoveniers, blijkens de onderstaande advertentie van Dirk Bleijerveld in de Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken van 1884

Bij D. Bleijerveld te Zeist,

Oude Arnhemsche weg, is gelegenheid om gedurende den **winter** ***Oranjerieplanten, Bloemen en Gewassen*** **te bewaren.**

ORANJERIEEN IN ZEIST
enige aanvullende gegevens

Inleiding

Het boek van Erik Geytenbeek, Oranjerieën in Nederland, Canaletto-Alphen aan den Rijn, in samenwerking met De Stichting "Nederlandse Buitenplaatsen en Historische Landschappen", 1991, vestigt de aandacht op een lang onderbelicht gebleven bestanddeel van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen, nadat de laatste jaren gepubliceerd is over theekoepels, tuinhuizen, ijskelders, slangenmuren, duiventillen en stinzenplanten. Met het boek van Geytenbeek is in een leemte voorzien.
Geytenbeek schenkt in zijn boek aandacht aan Zeist. Hij noemt de bouw na 1890 van een (gemeentelijke) oranjerie op het terrein van de voormalige buitenplaats Choisy (blz. 29), wijst op het feit dat bij Hoog Beek en Royen kuipplanten binnen het gezichtsveld stonden (blz. 35), vermoedt het bestaan van een oranjerie bij Kersbergen gezien de grote kuipplanten (blz. 57) en geeft aparte beschrijvingen van de oranjerieën van Choisy (gemeentelijke kwekerij) en Hoog Beek en Royen (blz. 220-221). Tevens komt het Slot Zeist uitvoerig in zijn boek aan de orde (blz. 31, 39, 40-42 en 105), waar de oranjerie oorspronkelijk in één van de vleugels (de westelijke) was ondergebracht.
In het onderstaande artikel geef ik enige aanvullende gegevens met betrekking tot de oranjerieën in Zeist.

De oranjerie op de Overplaats van de dames Walkart 1)

In 1905 werd de naam Walkartpark 2) door de gemeenteraad van Zeist gegeven aan de Overplaats van de dames Walkart. De dames Walkart uit Amsterdam hadden dit terrein testamentair gelegateerd aan de gemeente Zeist onder de last er een openbaar park van te maken. De heer H. Copijn te Groenekan ontwierp hiervoor een plan dat in 1905 ook daadwerkelijk werd uitgevoerd. De aanwezige oranjerie werd gehandhaafd. Volgens de nota van 5 maart 1938 van de opzichter der plantsoenen, R. Pul, aan de directeur van gemeen-

tewerken, beschouwde H. Copijn in 1905 deze reeds als een sta in de weg voor het doorzicht (perspectief) van het park. Hij werkte de oranjerie weg door het aanbrengen van een "Laube". De functie van de oranjerie bleef intact: het bewaren van de planten in de wintertijd.
Bij de reconstructie van het Walkartpark, waarover men in Zeist in 1937 reeds begon na te denken, kwam de afbraak van de oranjerie opnieuw aan de orde. De opzichter der plantsoenen, R. Pul, bepleittte dit in zijn reeds genoemde nota van 5 maart 1938 en sprak zich uit voor de bouw van een oranjerie aan de Choisyweg op het terrein van de gemeentelijke kwekerij om economische redenen. In plaats van "reconstructie" sprak R. Pul van "restauratie". Dit deed ook de directeur van gemeentewerken in zijn nota van 3 juni 1938 aan het college van burgemeester en wethouders, die in de vergadering van 14 juni 1938 werd besproken: "Voorts zou opruiming van de oranjerie met "Laube" een verbetering beteekenen. Het gebouw, gelegen in het centrum van het park, is in het aspect een sta-in-de-weg, en belemmert elke perspectivische werking in het park. Bovendien behoort het naar zijn functie thans thuis in de Kweekerij aan den Choisyweg, waar het, zooveel mogelijk met gebruikmaking der vrijkomende materialen als kozijnen, ramen, deuren, luiken, balklaag, enz., opnieuw zal worden opgericht. Het begroeide aanhangsel, de zgn. "Laube", is versleten. Het is zéér waarschijnlijk, dat deze indertijd ter maskeering van de oranjerie werd aangebracht. Het aangebouwde schuurtje, dat voor het opbergen van tuingereedschap dienst doet, zal naar den zuid-westhoek van het park worden verplaatst."
De begroting van de sloop en herbouw van oranjerie en bergschuur werd geraamd op *f* 2.510,-. Het college van burgemeester en wethouders ging akkoord en legde bij schrijven van 4 oktober 1938 het voorstel aan de gemeenteraad van Zeist voor. De raad werd voorgesteld de sloop en herbouw in eigen beheer uit te voeren. In de gemeenteraadsvergadering van donderdag 13 oktober 1938 werd door een aantal leden over het werkplan, waarvan de reconstructie van het Walkartpark een onderdeel vormde, het woord gevoerd. Het raadslid Brandwijk formuleerde zijn instemming aldus: "Met de verwijdering der orangerie en der schuur kan spr. zich vereenigen.

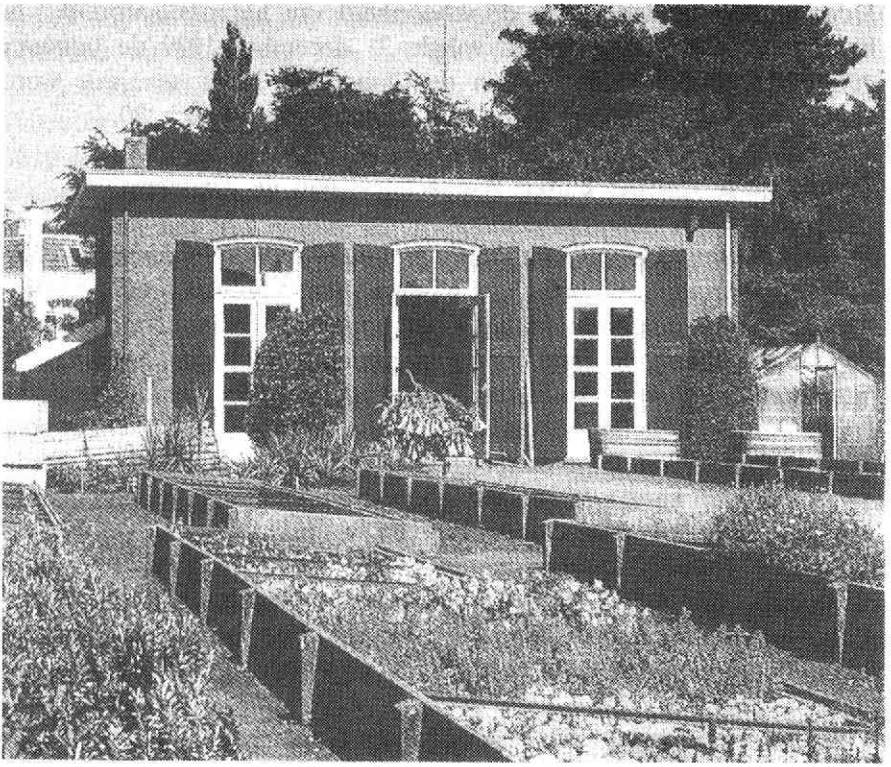

De oranjerie van de gemeente Zeist op het terrein van de kwekerij aan de Choisyweg, 1990 (foto Erik Geytenbeek)

Deze gebouwen deden aan de schoonheid van het park afbreuk." Na het fiat van de gemeenteraad volgde 21 december 1939 de bouwvergunning voor een oranjerie aan de Choisyweg. Deze oranjerie wordt verder beschreven in het werk van Geytenbeek op blz. 220.

De oranjerie van het buiten Wulperhorst aan de Tiendweg

In een Veilingcatalogus uit 1829 3) betreffende Wulperhorst onder Zeist lezen wij op blz. 3: "Wijders eene groote, wel ingerigte oranjerie met derzelver kagchels en kanalen." En voorts: "Eene op de beste wijze ingerigte broeijerij, met gemetselde annanassen-, perzikken-, en druiven kasten, mitsgaders onderscheidene andere broeikasten, en hetgeen verder tot eene broeijerij vereischt wordt." Wulperhorst bezat toen dus een oranjerie die gestookt kon worden en nogal wat kassen. Over de planten en exotische bomen worden wij geïnformeerd door de Voorwaarden van Verkoop op blz. 19: "De losse Ramen, Lessenaars, en voorts alle losse goederen van de Broeijerij, de Annanasplanten en de Oranje-Boomen en verdere Potgewassen zijn onder den Verkoop niet begrepen." De genoemde oranjeboompjes zullen 's winters in de warm gestookte oranjerie hebben gestaan!
Deze oranjerie wordt niet vermeld door Geytenbeek.

Enige aanvullende gegevens over het Slot van Zeist

Zoals bekend werd in 1677 Zeist door de Staten van Utrecht tot Hoge Heerlijkheid verheven. De graaf van Nassau-Odijk werd de eerste hoge ambachtsheer. Deze begon met de bouw van het Slot. Tussen 1678-1682 werden de zijvleugels gebouwd en kreeg de parkaanleg zijn beslag. In 1686 werd het hoofdgebouw voltooid. De westelijke vleugel van het Slot diende tot oranjerie. Struick 4) zegt het zo: "Achter deze culinaire voorzieningen (nl. van de linkerzijvleugel van het Slot aan de zuidflank, schr.) diende een laag langwerpig gebouw waarschijnlijk als oranjerie, waar bovendien 's winters de palmen uit de siertuin konden worden opgeborgen. De andere vleugel bevatte vermoedelijk een koetshuis."
Wanneer die oorspronkelijke toestand opgehouden heeft te bestaan,

weten wij niet. Uit de Veilingcatalogus van 1818 5) blijkt dat de oranjerie uit de vleugel van het Slot verdwenen is. Het Zeister Slot dient anno 1818 tot zomerverblijf van mr Otto van Romondt (Utrecht 1770-Utrecht 1837), rentenier, vroedschap van Utrecht 1810-1811, Raad der Municipaliteit 1812 6) voor wat het middelgebouw en een gedeelte van de rechtervleugel betreft. In de linkervleugel van het Slot woont mevrouw de douairière Craeijvanger, die vermoedelijk behoort tot het Utrechtse regentengeslacht van die naam en geparenteerd is aan het Biltse geslacht Van Ewijck. In het resterende gedeelte van de rechtervleugel woonde mevrouw de weduwe Kelderman, geboren Maria Wilhelmina van Vliet 7) (Zeist 1754-Zeist 1826). Haar echtgenoot, mr Coenraad Willem Kelderman 8), afkomstig uit Utrecht, was drost van de Hoge Heerlijkheid Zeist van 1779-1787. Als patriot moest hij in 1787 vluchten en hij overleed te Neuwied (D.) in 1792. Zijn weduwe vestigde zich in 1792 te Rijsenburg en daarna weer in Zeist.
Uit de Veilingcatalogus 1818 (blz. 13) blijkt slechts dat achter het Zeister Slot aanwezig zijn: "eene capitale Broeijerije, met gemetzelde Trekkasten en Kribben; voorts nog eene met exquise Vruchtboomen beplante Boomgaard en Kweekerij." Van een oranjerie vernemen wij niets meer. Ook blijkt niets van het staan van kuipplanten op de "Bassecour" van het Zeister Slot 11).
Over een oranjerie tussen 1818 en het einde van de particuliere bewoning van het Zeister Slot in 1924 is mij uit de Veilingcatalogus van 1867 slechts bekend dat de oranjerie zich bevond in de linkervleugel beneden.

De oranjerie van het buiten Kersbergen

In het archief van het huis Kersbergen, dat zich bij het Rijksarchief in Utrecht bevindt, zit het bestek voor de bouw van een oranjerie uit 1865. Op een kaart van Kersbergen uit 1927, die in het bezit is van de Van de Poll-Stichting, staat de oranjerie duidelijk aangegeven.

Enige aanvullende opmerkingen over oranjerieën in Zeist tussen 1910 en 1915

Dank zij informatie verstrekt door de gemeentearchivaris van Zeist, de heer R.P.M. Rhoen, volgt hieronder een lijst van oranjerieën in Zeist tussen 1910 en 1915 opgemaakt uit gegevens geput uit de adresboeken van Zeist van die jaren.

1. Dijnselburg, Amersfoortseweg 10c
2. Zandbergen, Amersfoortseweg 18a
3. Molenbosch, Driebergseweg 7a
4. Schoonoord, Driebergseweg 10c
5. De Breul, Driebergseweg 15d
6. Choisy, 2e Hogeweg 31. Deze buitenplaats werd in 1912 ge sloopt
7. Pavia, Siberiëweg 1c. Is thans Arnhemse Bovenweg
8. Stenia, Utrechtseweg 32c
9. Stenia, Utrechtseweg 32d. Dit buiten zou twee oranjerieën gehad hebben
10. Kersbergen, Utrechtseweg 34a
11. Utrechtseweg 53

De huisnummers van de buitenplaatsen langs de Amersfoortseweg, Utrechtseweg, Driebergseweg en Arnhemse Bovenweg zijn ontleend aan genoemde adresboeken. Men mag concluderen dat aan het begin van de twintigste eeuw een oranjerie behoorde tot de "uitrusting" van een buitenplaats te Zeist. De oranjerie van Hoog Beek en Royen wordt niet genoemd in de adresboeken. Het pand Driebergseweg 2 (thans 2a) werd bewoond door de tuinman. Ook de oranjerie van het latere Walkartpark komt niet voor in de adresboeken. Het is niet onmogelijk dat ook nog andere buitenplaatsen te Zeist over een oranjerie beschikten in combinatie met een tuinmanswoning. Dit blijkt evenwel niet uit de genoemde adresboeken.

mr dr V.A.M. van der Burg

Aantekeningen

1 Met dank aan de gemeentearchivaris van Zeist, de heer R.P.M. Rhoen.
De gegevens zijn ontleend aan: archief van de gemeente Zeist van 1906-1945, inv.no 1622. De bouwvergunningen voor schuur en oranjerie aan de Choisyweg bevinden zich in het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Zeist.

2 Roland Blijdenstein, Zeist, Groei en Bouw. Het Slot en Omgeving, Kerckebosch B.V., Zeist 1983, blz. 144-149 (Walkartpark).

3 Beschrijving van het Buitengoed Wulperhorst, Ridder-hofstad - Blikkenburg, als ook onderscheidene Boeren-Hofsteden [.....] te Utrecht, Ter Stadsdrukkerij van de Wed. P. Muntendam en Zoon, in de Romerburgerstraat 1829 (exemplaar in het bezit van de Van de Poll-Stichting, Zeist).

4 J.E.A.L. Struick, "Een vorstelijk stuk goet." Een vergeten diplomaat, Willem Adriaan, graaf van Nassau-Odijk, heer van Zeist en Driebergen en zijn landhuis, Jaarboekje Oud-Utrecht 1969, blz. 142.

5 "Memorie of gedetailleerde omschrijving eener vrijwillige en aanzienlijke veiling van Vaste Goederen, gelegen onder de gemeente van Zeijst, Provincie Utrecht [....]" (exemplaar in het bezit van de Van de Poll-Stichting, Zeist).

6 R.E. de Bruin, Burgers op het kussen, Stichtse Historische Reeks 12, Zutphen 1986, blz. 358, 359, 361.

7 H.L.Ph. Leeuwenberg, De Bataafse Omwenteling te Zeist, NHB 3, Amsterdam 1983, blz. 175-176; noot 60 vermeldt slechts dat zij zich in 1792 te Rijsenburg vestigde.

8 H.J. van Eekeren, De Oude Kerk te Zeist, deel 4, uitgave van de Van de Poll-Stichting Zeist, 1978, blz. 470.